

il. 23

23 jeden ze znaczków poczty Egiptu)

podejmują tematykę geograficzną na znaczkach pocztowych, mając na uwadze kolekcjonerskie zapotrzebowanie. Wydawane są znaczki z okazji międzynarodowych kongresów geograficznych, jak np. z kongresu, który odbył się w Kairze w 1925 roku (na il.

oraz z 20. kongresu z 1964 roku (il. 24 FDC poczty Wielkiej Brytanii). Nowością jest natomiast zainteresowanie poczt niektórych krajów turystyką pielgrzymkową. Przykładem najnowszym jest bloczek poczty San Marino wydany z okazji Roku Świętego i Jubileuszu 2000-lecia z najważniejszymi trasami pielgrzymkowymi Europy (il. 25).

il. 25

Geografia jest wielce użyteczną i potrzebną, ponieważ nie masz żadnej wyzwolonej nauki, która by okrasą i pomocą nie była, a mianowicie historii – pisał Hilarion Karpiński w 1766 roku.

Hugon Kołłątaj twierdził, że geografia w szkole miała służyć celom politycznego wychowania narodu, a francuscy nauczyciele w początkach XX wieku zastanawiali się nad takimi programami szkolnymi, w których nauka geografii służyłaby najlepiej wychowywaniu młodzieży do życia obywatelskiego. Geografii można także uczyć wykorzystując filatelistykę, która – jak w tym krótkim i niepełnym artykule zaanonsowałem – może być: „nauką” pomocniczą geografii.

Jerzy Duda

il. 24

STARE WIDOKÓWKI JAKO ŹRÓDŁO DOKUMENTACJI GEOGRAFICZNEJ

na przykładzie geografii pielgrzymek

Ważnym elementem dokumentacji w badaniach geograficznych są źródła ikonograficzne umożliwiające zidentyfikowanie badanego obiektu, spojrzenie na niego z perspektywy historycznej i porównanie ze stanem istniejącym. Jeden z typów takich źródeł stanowią stare pocztówki (widokówki). Jak do tej pory w studiach prowadzonych przez geografów ten rodzaj informacji ikonograficznej nie był należycie

Jasna Góra – pożar wieży 15 sierpnia 1900 roku, wyd. 1900/1901 przez wydawcy)

doceniani. Częściowo wynika to zapewne z braku podstawowych wiadomości

historycznych dotyczących tego rodzaju przekazów ilustracyjnych.

Systematyczne studiowanie kolejnych edycji pocztówek związanych z danym obiektem pozwala prześledzić zachodzące przemiany w różnych fazach rozwoju. Umożliwia też badanie przekształceń krajobrazu, określenie użytkowania obiektu zależnie od okresu historycznego, a nawet jego rangi w życiu społecznym czy narodowym. Niekiedy pozwala też zorientować się w zasięgu oddziaływania obiektu.

W Zakładzie Geografii Religii od szeregu już lat za jedno z najważniejszych

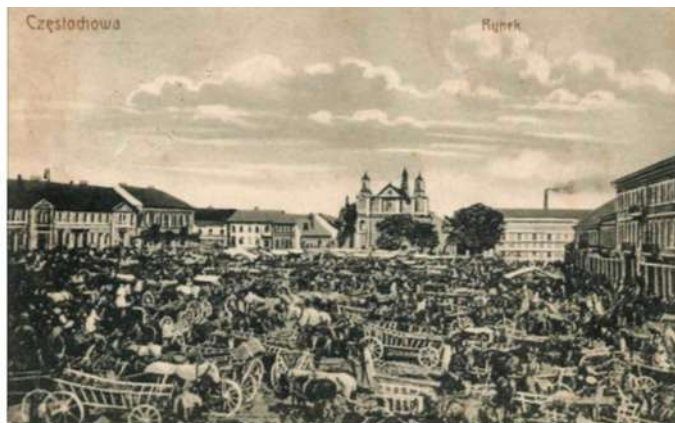
źródeł ikonograficznych uznano stare widokówki. Z powodzeniem zaczęto je wykorzystywać jako podstawową ilustrację dotyczącą rozwoju pielgrzymek na ziemiach polskich. Pocztywki stanowiły istotną część strony ilustracyjnej większości prac publikowanych przez pracowników. Nasze doświadczenia zaczęły dostrzegać i stosować geografowie zagraniczni (zwłaszcza francuscy i hiszpańscy).

Kolekcja gromadzona przeze mnie od ponad 20 lat liczy obecnie blisko 1500 pozycji. Generalnie można ją podzielić na kilka działów: sanktuaria i pielgrzymki polskie (w tym Kresy), Kraków jako ośrodek kultu religijnego, sanktuaria i pielgrzymki zagraniczne, kult Matki Bożej, kult świętych i błogosławionych, tematyka patriotyczna związana przede wszystkim z problematyką religijną, zwyczaje religij-

ne oraz grupę „inne”. Najstarsze egzemplarze pochodzą z końca XIX wieku, ale rarytasami kolekcjonerskimi są też okazy z okresu 1900–1918 i niektóre z lat międzywojennych. „Najmłodsze” kartki datowane są na rok 1939 (Polska) bądź pierwszą połowę lat 40. (np. Lourdes). Taki rozkład wiekowy odnosi się do pocztówek związanych przede wszystkim z głównymi ośrodkami pielgrzymkowymi. Na zie-

Jasna Góra z nową wieżą, wyd. 1906, Nakład księgarni J. Nowicki i Sp. w Częstochowie

Częstochowa - Rynek przed kościołem św. Zygmunta, dzień targowy, wyd. ok. 1910, Verlag Fabian & Co. Breslau 2 (Tivoli)

Częstochowa – pomnik cara Aleksandra II u stóp Jasnej Góry, wyd. ok. 1915, Cremers Kunstanstalt, Dortmund (pomnik wzniesiono w 1889 roku, zburzono w 1917 r. Na miejscu pomnika znajduje się cokół z figurą Matki Bożej)

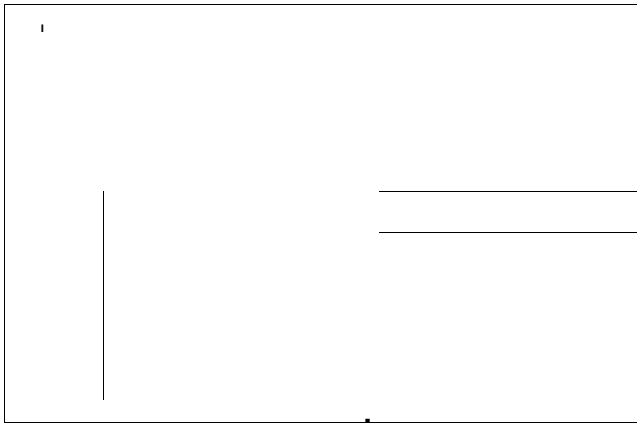
Częstochowa – dworzec kolejowy, przybycie kompanii pielgrzymkowej, wyd. ok. 1920, Księg. F. Rolnickiego

Częstochowa – Aleje NMP (III Aleja), wyd. ok. 1910 (brak wydawcy)

Jasna Góra – główna Brama Lubomirskich, charakterystyczni żebracy, wyd. ok. 1918 (brak wydawcy)

miach Rzeczypospolitej są to zwłaszcza Jasna Góra i Częstochowa, Kalwaria Zebrzydowska, Góra Świętej Anny, Wambierzyce, Bardo Śląskie, Piekary Śląskie, Wilno a w mniejszym stopniu Kalwaria Paćławska, Święty Krzyż, Sokal, Gietrzwałd czy Poczajów. Z ośrodków zagranicznych odnosi się to głównie do Lourdes i Ziemi Świętej. Specyficzny charakter mają pocztówki patriotyczne. W większości ukazywały się one jeszcze w okresie zaborów. Produkcja koncentrowała się przede wszystkim w Krakowie (zwłaszcza Salon Malarzy Polskich), gdzie polityka zaborcy wobec Polaków nie miała tak restrykcyjnego charakteru, jak na ziemiach

Kalwaria Zebrzydowska - sierpniowe uroczystości Matki Bożej, wyd. ok. 1900, Nakładem Jana Modelskiego w Kalwarii Zebrzydowskiej

podlegającym Prusom czy Rosji.

Wśród okazów dotyczących Polski dominują pocztówki związane z Jasną Górą i Częstochową (ponad 200). Niektóre

Wambierzyce (Albendorf), wyd. 1899 (brak wydawcy)

Piekary Śląskie (Deutsch-Piekar), wyd. 1899, Verlag Robe Ulrike, Beuthen o/S

Kalwaria Zebrzydowska – pielgrzymi na schodach klasztornych, wyd. ok. 1910, Salon Malarzy Polskich

Kalwaria Zebrzydowska, wyd. 1902, Nakładem Rudolfa Pawełczyka, Frydek

Kalwaria Paćławska - przejście pielgrzymów przez Cedron, wyd. 1932, (brak wydawcy)

Kraków – widok na Skalkę, wyd. 1901, Salon Malarzy Polskich

Kraków – widok na Wawel z zakola Wisły, wyd. 1914, E. Le Deley, Paris

Kraków – uczestnicy pielgrzymki narodowej na Kopcu Kościuszki, wyd. ok. 1910, aut. P. Stachiewicz, Nakładem Księgarni J. Czerneckiego w Krakowie

Kraków – pochód na Wawel uczestników odsłonięcia Pomnika Grunwaldzkiego, wyd. 1914, Nakładem Zakładu „Kamera” w Krakowie

Wilno – Kaplica Ostrobramska, wyd. ok. 1914, Wyd. artystyczne D. Wizuna, Wilno

Lourdes – Jubileusz 25-lecia objawień Matki Bożej, wyd. 1883 (brak wydawcy)

mają już dziś charakter dokumentu, choćby te ilustrujące pożar wieży Jasnej Góry 15 sierpnia 1900 roku, pomnik cara Aleksandra znajdujący się pod szczytem klasztornym w latach 1889–1917, postaci żebraków, pierwsze widoki ukończonej w 1913 roku Drogi Krzyżowej czy pierwsze zdjęcia lotnicze zespołu klasztornego, stanowiące wspaniały materiał do studium przemian krajobrazu otoczenia Jasnej Góry. W przypadku samej Częstochowy podobne cechy mają stare widoki Alei Najświętszej Marii Panny, dworca „kolei żelaznej” czy dokumentujące Wystawę Przemysłowo-Rolniczą z 1909 roku, która odegrała ważną rolę w rozwoju miasta, a także pielgrzymek.

Z pozostałych polskich sanktuariów największy zbiór dotyczy Kalwarii Zebrzydowskiej. Pozwala on m.in. zapoznać

Lourdes – chorzy pielgrzymi przed Grotą, wyd. ok. 1920 (brak wydawcy)

Mont-Saint-Michel – pielgrzymi w drodze do sanktuarium, wyd. ok. 1910, l'Hermine

Poczajów – Ławra, wyd. ok. 1910 (brak wydawcy)

Wyspy Sołowickie – przybycie pielgrzymów, wyd. ok. 1910 (brak wydawcy)

Ziemia Święta – klasztor św. Katarzyny, wyd. ok. 1910 (brak wydawcy)

się z kalwaryjskimi pielgrzymami a także z tutejszymi nabożeństwami maryjnymi i pasyjnymi. Cenny zbiór stanowią również pocztówki ukazujące ośrodki, które do drugiej wojny światowej znajdowały się poza granicami Polski. Dotyczy to zwłaszcza Wambierzyc, Barda Śląskiego i Góry Świętej Anny (w sumie ponad 100 pocztówek).

Z pocztówek zagranicznych najwięcej okazów (ponad 100) dotyczy Lourdes. Niektóre pochodzą z XIX wieku, ale większość z okresu 1900–1918, który decydował o dzisiejszej randze tego ośrodka. Wiele pocztówek poświęcono charakterystycznej grupie pielgrzymów,

Betlejem – pielgrzymi w Dniu Bożego Narodzenia, wyd. ok. 1930, ed. Georges A. Michel, Bethlehem

jakimi tutaj są chorzy. Ciekawy zbiór stanowią również stare pocztówki (głównie koniec XIX wieku i początek XX wieku), dotyczące różnych miejscowości na Ziemi Świętej. Cenny fragment kolekcji stanowią unikatowe dzisiaj pocztówki z około 1914 roku związane z ośrodkiem prawosławnym na Wyspach Sołowickich w Rosji, który w okresie panowania bolszewików

Pozdrowienie z Kalwarii Zebrzydowskiej, około 1910, Lit. A. Strasilly w Opawie, Nakładem Rudolf Pawlak we Frydku

Częstochowa – widok z miasta na Jasną Górę, wyd. 1913, Krajowy Dom Wydawniczy F. Karpowicz, Warszawa

Jasna Góra – żebracy, wyd. ok. 1914 (brak wydawcy)

Lourdes - plac przed bazyliką, wyd. ok. 1910, ed. F. Viron

został zamieniony na obóz karny (łagier) dla duchowieństwa.

Wreszcie kilka słów o zbiorze związanym z Krakowem (ponad 150 okazów). Jest on kompletowany pod kątem funkcji religijnej miasta. Na przestrzeni dziejów przyjazdy do Krakowa mia-

ły często charakter „pątnictwa narodowego” (zwłaszcza do pierwszej wojny światowej), stąd sporo okazji ilustruje pielgrzymki patriotyczne (np. związane z oddawaniem czci pamięci Tadeusza Kościuszki) czy też manifestacje patriotyczno-religijne (np. odsłonięcie Pomnika Grunwaldzkiego w 1910 roku i przemarsz uczestników tego zgromadzenia na Wawel). Większość okazji dotyczy Wawelu, Sanktuarium Narodu. Problematyka tych kartek jest zróżnicowana: od przedstawień wnętrza Katedry w różnych okresach historycznych (m.in. autorstwa S. Tondosa i W. Kossaka),

przez widoki wzgórza zamkowego z różnych punktów Krakowa, przemiany jego otoczenia (głównie od strony Wiśły), po serię pocztówek patriotyczno-religijnych.

Podsumowując można stwierdzić, że analiza starych widokówek bardzo ułatwia studia związane z różnymi aspektami tradycji pielgrzymkowej. Bardzo często stara pocztówka stanowi jedyne źródło ikonograficzne dotyczące funkcji pielgrzymkowej danego ośrodka. Stare pocztówki mogą też stanowić cenną informację dla innych dyscyplin geograficznych, dotyczy to na przykład geografii przemysłu, geografii osadnictwa, a szczególnie geografii turystyki, zwłaszcza w badaniach nad geografiami uzdrowisk. Zachęcam geografów do sięgnięcia do tego ciągle niedocenionego źródła.

Antoni Jackowski